

1830“ – jeho „tři slavné dny“ také zestárly – ani „to už patří do politiky“. Spíš uctivě: „to je záležitost sociologie“; nebo méně uctivě: „věc žurnalismu“. Mnozí by však bez rozmyšlení opakovali: od roku 1914 nebo od roku 1940 se už nedá mluvit o historii. A nevadilo by jim ani, že by se na pohnutkách tohoto ostrakismu patrně příliš neshodli.

Někteří soudí, že události nám nejbližší se už pro tuto blízkost nedají studovat s náležitě chladnou hlavou, a jde jim pak jen o jediné: ušetřit panenskou Kleio před příliš žhavými dotyky. To bylo, myslím, mínění mého starého učitele. Určitě se jím projevuje malá důvěra v naše sebeovládání. A opomíjí se i fakt, že jakmile do hry vstoupí citové rezonance, hranice mezi časovým a nečasovým se ani zdaleka nutně nepodřizuje matematické míře nějakého časového intervalu. Můj dobrosrdečný ředitel na languedockém lyceu, kde jsem si jako profesor odbýval svůj první křest ohněm, nebyl od pravdy daleko, když mě svým hromovým hlasem kapitána výuky upozorňoval: „Devatenácté století u nás není moc nebezpečné. Zato jakmile se dotknete náboženských válek, buďte velmi opatrný.“ [Tomu, kdo zasedne k psacímu stolu a nemá sílu ubránit svůj mozek před viry přítomna, se opravdu může velmi lehce stát, že jeho toxiny nechá proniknout třeba i do komentáře k Iliadě nebo Rámájaně.

Jiní vědci právem usuzují, že v lidské přítomnosti není naprosto nic, co by znemožňovalo její vědecké poznávání. Vyhrazují však její studium disciplínám zcela jiným, než je obor zaměřený na minulost. Analyzují například současné národní hospodářství a rádi by je pochopili na podkladě některých pozorování časově omezených na několik desetiletí. Stručně řečeno, jejich doba je pro ně od předcházejících oddělena na kontrasty příliš příkrými, než aby si své vysvětlení nenesla jen sama v sobě. Tak se k věci staví instinktivně i řada těch, kdo jen přihlížejí. Historie vzdálenějších období je pro ně lákavá jen jako neškodný duševní přepych. [Na jedné straně hrstka sběratelů starožit-

ností, zaujatých vybalováním mumifikovaných mrtvol bohů a nacházejících v něm hrůzostrašné potěšení; na druhé straně sociologové, ekonomové, publicisté: jediní průzkumníci v oblasti života...

VI. Minulost k pochopení přítomna

Podíváme-li se na věc lépe, zjistíme, že výsada automatické srozumitelnosti, přiznávaná takto přítomnu, se opírá o řadu podivných postulátů.

Předpokládá za prvé, že v lidských životních podmínkách došlo v rozmezí jedné nebo dvou generací k změně nejen velmi rychlé, ale i úplné: vědeckým a průmyslovým revolucím se tak patrně nevymkla žádná starší instituce, žádný tradiční způsob jednání. Nepočítá se tu se setrvačností vlastní tolika společenským výtvorům.

*

Člověk si neustále sestavuje nějaké mechanismy, jež z něho potom dělají svého víceméně dobrovolného zajatce. Kterého pozorovatele projíždějícího severofrancouzským venkovem nebila do očí nezvyklá kresba tamních polí? Změny ve vlastnictví během věků prvotní schéma sice poněkud oslabily, ale i tak pohled na nadmíru úzké, protáhlé proužky země, drobníci ornou půdu na neuvěřitelný počet dílů, dodnes bere agronomovi dech. Mrhání silami, k jakému podobné uspořádání vede, nesnáze, jež rolníkům působí, by sotva kdo chtěl popírat. Jak si to vysvětlit? Vinen je Občanský zákoník a jeho nevyhnutelné důsledky, odpověděli někteří publicisté hned se vším hotozí. Jen změňte naše dědické zákony, dodávali; rázem tím odstraníte všechno zlo. Kdyby měli lépe prostudovánu historii, kdyby také byli lépe poučeni o mentalitě venkovanů, utvářené staletími empirismu, byli by viděli, že lék není tak jednoduchý. Nosná konstrukce tohoto jevu sahá svými počátky do časů

tak vzdálených, že se dodnes ani jedinému vědci nepodařilo uspokojivě nás o nich informovat. Ti, kdo obdělávali půdu v době dolmenů, sehráli v nich pravděpodobně významnější roli než zákonodárci z let prvního císařství. Mylný odhad příčiny tu tedy vede, jak k tomu téměř nutně dochází vždy, k chybné léčbě, neznalost minulosti nevádí jen poznávání přítomna, ale přímo v něm podlamuje i samu možnou akci.

To však ještě není všechno. Aby některá společnost, ať je jakákoli, mohla být zcela determinována dobou bezprostředně předcházející její vlastní dobu, nestačila by jí jen struktura změně tak dokonale přizpůsobitelná, že by pružností připomínala hadího muže; ještě by bylo zapotřebí, aby generace na sebe vzájemně působily jen — dá-li se to tak říci — jako při huším pochodu: děti by se do styku s prarodiči dostávaly jedině přes své rodiče.

Situace je ovšem jiná, jde-li i o čistě ústní spojení. Podívejte se například na naše vesnice. Pracovní podmínky tam téměř na celý den odvádějí otce a matku od malých dětí, takže hlavními vychovateli jsou dědeček a babička. Každá nově se utvářející mysl dělá i určitý krok zpět, který tak — ponechávaje stranou generaci povýtce spjatou se změnami — spojuje nejtvárnější mozky s myšlením už neústupně vyhraněným. Nepochybujme o tom, že tu stojíme u zdroje tradicionalismu, vlastního tolika rolnickým společenstvím. Tento případ je zvláště jasný. Není však jediný. Antagonismus přirozený věkovým skupinám se projevuje především mezi skupinami sousedícími, takže nejedna mladá generace si od starých lidí odnesla přinejmenším tolik, kolik přejala od lidí zralého věku.

*

Psaná sdělení pak tím spíše velmi usnadňují toto přenášení myšlenek mezi generacemi někdy skutečně vzdálenými, jež tvoří ve vlastním slova smyslu kontinuitu určité civilizace. Luther, Kalvín, Loyola: lidé

dob dávno minulých, pravda, lidé šestnáctého století. Prvním úkolem historika snažícího se je pochopit a pomoci druhým k jejich pochopení bude zasadit je znovu do jejich prostředí, obklopit mentálním ovzduším jejich doby, postavit před problémy svědomí, odlišné už od problémů našich. Odváží se však někdo říci, že pro správné pochopení našeho současného světa porozumění protestantské reformaci a katolické protireformaci, vzdáleným od nás několik století, neznamená víc než pochopení mnoha jiných ideových nebo citových proudů, jistě nám dobou bližších, ale pomíjivějších?

Omyl je v podstatě jasný a nepochybně stačí jej formulovat, abychom se s ním vypořádali. Lidé si představují proud lidského vývoje jako sled krátkých, hlubokých otřesů, z nichž každý by trval pouhých několik životů. Pozorování naopak prokazuje, že v nesmírném kontinuu času se velké otřesy mohou velmi dobře šířit od molekul nejvzdálenějších k nejbližším. Co bychom si pomysleli o geofyzikovi, který, spokojuje se výčtem myriametřů, by se domníval, že působení Měsíce na zeměkouli je mnohem významnější než působení Slunce? V čase stejně jako na obloze se účinnost určité síly neměří výlučně vzdáleností.

Budeme konečně pokládat za neúčinné pro pochopení přítomna ty z minulých událostí, které — jako vymizelé víry nezanechavší nejmenších stop, nezdařilé společenské formy, zaniklé technické postupy — je, jak se zdá, přestaly výrazně ovlivňovat? Zapomínali bychom, že opravdové poznání se neobejde bez jisté škály pro srovnávání. Pravda, podmínkou je, aby se srovnávání týkalo skutečností současně různých, a přece příbuzných. Nedá se, myslím, říci, že by tomu náš případ nevyhovoval.

Jistěže se už dnes nedomníváme, že v čase je „přinejmenším něco neměnného: člověk“, jak psal Machiavelli, jak soudili Hume nebo Bonald. Poučili jsme se, že i člověk se v mnohém změnil: na duchu a nepochybně i v nejjemnějších mechanismech těla.

Jak by tomu mohlo být jinak? V jeho mentálním ovzduší došlo k hlubokým změnám; v jeho péči o zdraví, jeho výživě rovněž. V lidské povaze i v lidských společnostech však přesto musí existovat určitý permanentní základ. Bez něho by ani názvy člověk a společnost nic neznamenaly. Bylo by tedy možné tyto lidi pochopit, nebudeme-li je studovat jinak než v jejich reakcích na zvláštní okolnosti určitého historického okamžiku? Tato zkušenost nám nestačí ani k tomu, abychom si o nich udělali správný obraz přímo ve zkoumaném časovém úseku. Mnoho možností, dočasně málo zřejmých, ale schopných kdykoli se probudit k životu, mnoho víceméně neuvědomělých hybných sil, individuální nebo kolektivní postoje k věcem zůstanou pozorovateli skryty. Jediná zkušenost není nikdy s to rozlišit své vlastní faktory; tedy ani podat svůj vlastní výklad.

VII. Přítomnost k pochopení minula

V této solidaritě věků je tolik síly, že pouta mezi přítomnem a minulostí, vedoucí k pochopení jejich jevů, platí v obojím směru. Nepochopení přítomna se nevyhnutelně rodí z neznalosti minulosti. Možná však že je stejně marné vyčerpávat se snahou o porozumění minulosti, nevíme-li nic o přítomnosti. Na jiném místě jsem už připomněl tuto drobnou příhodu: doprovázel jsem do Stockholmu Henriho Pirena; sotva jsme dojeli, řekl mi: „Na co se půjdeme podívat nejdříve? Mají prý tady úplně novou radnici. Pojdme nejprve tam.“ Pak jako by chtěl předejít mému údivu, dodal: „Kdybych sbíral starožitnosti, měl bych oči jen pro staré věci. Ale já jsem historik. Proto mám rád život.“ Pochopení pro věci živé je skutečně nejznamenitější vložkou tohoto historika. Nenechme se mýlit občasným chladem jeho stylu. Největší naši dějepisci byli touto vlastností obdařeni všichni: měl ji po svém Fustel i nesmlouvavější Maitland, právě tak jako Michelet. Je to možná v podstatě dar dob

rych věk, takže je marné chtít ji nějak získat, pokud ji člověk nenašel přímo v kolébce. Přesto však je třeba ji neustále cvičit a rozvíjet. Jak? Přece podle Pirenova příkladu: ustavičným kontaktem s dneškem.

Nebot v dnešku lze tep lidského života přímo smysly vnímat, zatímco snaha vrátit jej starým textům vyžaduje namáhavé úsilí obraznosti. Mnohokrát jsem četl a často vyprávěl příběhy o válce a o bitvách. Ale znal jsem je skutečně v plném smyslu slova znát, znal jsem jinak než zvnějšku, co pro armádu znamená obklíčení a pro národ porážka, dokud jsem sám nezakusil hrozný pocit zhnusení, který v člověku zanechávají? Dokud jsem se sám v létě a na podzim 1918 nenadýchal radosti z vítězství (čekám a pevně doufám, že si jí znovu naplním plíce: ale bude mít už, bohužel, jinou vůni), věděl jsem skutečně, co vše to krásné slovo obsahuje? Po pravdě řečeno, saháme konec konců vždy – ať už vědomě nebo bezděky – k svým každodenním zkušenostem, vybírajíce z nich prvky, jež nám pomáhají rekonstruovat minulost, obohacující je novými odstíny všude, kde je třeba. Jaký smysl by pro nás měla sama slova, jichž užíváme, pokoušejíce se charakterizovat dávné duševní stavy nebo vymizelé společenské formy, kdybychom předtím neviděli lidi žít? Toto instinktivní prostoupení životem má stokrát větší cenu, je-li nahrazeno vědomým a kontrolovaným pozorováním. Velkému matematikovi neubere podle mého soudu na velikosti, když projde životem se zavřenýma očima. Ale vědecky připravený člověk bez záliby pozorovat lidi, věci a události kolem sebe možná zaslouží, jak říkával Pirene, abychom ho nazývali způsobilým starožitníkem; udělá však moudře, když si nebude dělat nárok na jméno historik.

*

Ani pěstování historické senzibility ostatně samo vždy věci nevyřeší. Znalost přítomna pro porozumění

minulosti nabývá někdy v jistém směru ještě bezprostřednějšího významu.

Bylo by vskutku vážným omylem domnívat se, že pořádek, kterého se historici při svém zkoumání přidrží, musí nutně kopírovat sled studovaných událostí. Často bývá užitečné začít čtením historie „z druhé strany“, jak říkával Maitland, a teprve potom věci seřadit, jak se skutečně odvíjely. Neboť přirozená cesta jakéhokoli bádání vede od jevů lépe nebo ne zcela špatně známých k tomu, co je méně jasné. Sestupem do hloubek věků světla dokumentů ani zdaleka pravidelně nepřibývá. Jsme sice nesrovnatelně hůře informováni o X. století našeho letopočtu než například o době Caesarově nebo Augustově, přesto však ve většině případů jsou období nám časově bližší totožná s oblastmi poměrného jasna. Přičtete k tomu, že mechanický postup odzadu kupředu vždy s sebou nese nebezpečí ztráty času honbou za počátky nebo příčinami jevů, jež se pak ve světle zkušenosti možná ukážou jen počátky nebo příčinami pomyslnými. I nejproslulejší z nás podlehli někdy podivným omylům, protože opomněli užít obezřele regresivní metody, když a kde byla na místě. Fustel de Coulanges se tak sklonil nad „počátky“ feudálních institucí, o nichž měl, obávám se, představu jen dosti zmatenou, a nad prvními projevy nevolnictví, které pojímal ve zcela nesprávném světle, nedostatečně poučen popisy, jež přejímal z druhé ruky.

Stává se bezpochyby častěji, než si lidé myslí, že je třeba dojít až do přítomnosti, chceme-li se dobrat světla. Některými svými základními rysy je tvář naší zemědělské krajiny, jak již víme, poplatná nesmírně vzdáleným dobám. Avšak abychom mohli vyložit několik málo dokumentů umožňujících nám proniknout touto mlhavou genezí, abychom správně formulovali problémy, abychom si o nich vůbec mohli udělat představu, museli jsme splnit jednu základní podmínku: pozorovat, analyzovat dnešní podobu krajiny. Protože jen ona poskytovala celkové perspektivy,

z nichž bylo třeba vyjít. Jistěže nám tu nejde o to vnutit tento obraz v nějakém jednou provždy znehybněném tvaru bez jakékoli změny každé etapě minulosti, s kterou se na své pouti proti proudu času postupně setkáme. Zde jako v jiných případech se historik snaží postihnout určitou změnu. Ale jen poslední část filmového záznamu, který má před očima, zůstala neporušená. Aby mohly být rekonstruovány poškozené linie ostatních snímků, nezbylo než rozvinout nejdříve cívku pozpátku, od posledního záběru k prvnímu.

*

Existuje tedy jen určitá věda o lidech v čase, jež musí neustále spojovat bádání o lidech mrtvých se studiem živých. Jaké jméno pro ni najít? Řekl jsem už, proč se mi starodávné pojmenování historie zdá nejvýstižnější, nejméně výlučné a také nejhluběji poznamenané dojemnými vzpomínkami na úsilí zdaleka ne teprve stoleté, a tedy i pojmenování nejlepší. Navrhujeme-li tu v rozporu s některými předsudky – ostatně mnohem mladšími než toto jméno – rozšířit je i na poznávání přítomna, nesledujeme tím – je vůbec třeba se proti takovému nařčení ohrazovat? – prosazení žádného požadavku svého cechu. Život je příliš krátký, znalosti člověk sbírá příliš dlouho, než aby někdo, i kdyby šlo o nejnadanějšího génia, mohl dosáhnout nějaké úhrnné znalosti osudů lidstva. Studium současného světa bude vždy mít své specialisty, jako je má doba kamenná nebo egyptologie. Na jedné i na druhé žádáme jen to, aby pamatovali, že historické bádání nesnáší úsilí o soběstačnost. Každý osamoceně pracující historik porozumí i na svém vlastním úseku jevům vždy jen napůl. A jedinou skutečnou historií, nemyslitelnou bez spolupráce, je obecná historie světa.

Věda však nemusí být určena jen svým předmětem. Její meze se dají právě tak dobře stanovit podle povahy jejích metod. Je třeba položit si tedy otázku,

zda by podle vzdálenosti studovaného jevu od přítomné chvíle sama technika zkoumání neměla být podstatně odlišná. Vytýčujeme tím problém historického pozorování.

KAPITOLA II

HISTORICKÉ POZOROVÁNÍ

I. Obecné rysy historického pozorování

Pro začátek se vžijeme do situace toho, kdo svá studia zaměřil na minulost.

Očividné rysy historické informace, chápané v úzkém, běžném smyslu tohoto termínu, byly popsány již mnohokrát. Fakta, která historik studuje, říká se nám, mu samou svou podstatou naprosto znemožňují, aby je konstatoval sám. Žádný egyptolog neviděl Ramese. Žádný specialista napoleonských válek neslyšel lavkovské dělo. O minulých věcech nebudeme tedy noci hovořit jinak než podle svědectví jiných. Jsme poměru k nim v postavení vyšetřujícího soudce nažícího se rekonstruovat zločin, při kterém nebyl, nebo fyzika ležícího doma s chřipkou a dovídajícího výsledky svých pokusů jen z hlášení laboratorní pomocné síly. Slovem, na rozdíl od poznávání přírodních jevů, je prý znalost minula nutně „nepřímá“.

Nikoho ani nenapadne popírat, že by v těchto příomínkách nebylo část pravdy. Je však třeba je značně odstínit.

*

Mysleme si určitého armádního velitele, který právě provedl svá vojska k vítězství. Bez otálení usedá a vlastním rukou o něm začíná psát zprávu. Vypracoval plán bitvy. Řídil ji. Díky nevelké rozloze bojiště (rozhodli jsme se totiž vložit do hry všechny trumfy a představujeme si proto jedno z dávných střetnutí vměstnané do těsného prostoru) viděl na vlastní oči téměř celou bitevní věc. Přesto však nepochybujeme o tom, že v nejedné významné epizody bude nucen spoléhat se na hlášení svých zástupců. V čemž se ostatně nepochybne vypravěč jen podřídí postupu, který o několik dní dříve praktikoval přímo v boji. Které informa-